

זמני תפילת מנחה

הרב ברוך גיגי

המקורות

1. **משנה ברכות** כו. ריש תפילת השחר; **שם** כו: "ותניא כוותיה דרבי יהושע בן לוי... ואסמכינהו רבנן אקרבנות"; **שם** כז. "תפלת המנחה עד הערב... ודעבד כמר עבד".
2. **פסחים** נח. משנה וגמרא עד "מוקמינן ליה אדיניה בשש ומחצה"; וברש"י **שם**; **תוס'** ד"ה: 'מוקמינן'; **פסחים** צג: **רש"י** ד"ה: 'חמשה עשר'; **רש"י** ברכות כו: ד"ה: 'מנחה גדולה'; **יומא** כח: "אמר רב ספרא צלותיה דאברהם... בישיבה הוה"; וברש"י **שם**; **רש"י** פסחים ה. ד"ה: 'לא תשחט'; **תוס'** **שם** ד"ה: 'לא תשחט'.
3. **רמב"ם** תמידין ומוספין פ"א ה"ג; **שם** חמץ ומצה פ"א ה"ח.
4. **פרי חדש** סי' רל"ג; **מחזיק ברכה** רל"ג ס"א; **מ"ב** רל"ג ס"א-ב; **שער הציון** **שם** ו', ח'.
5. **רמב"ם** תפילה פ"ג ה"ב-ד; **מאירי** פסחים נח. ד"ה: 'אע"פ ששחטת התמיד'; **מאירי** ברכות כו. "וכן תפילת המנחה לרבנן... משעת הקרבה שבכל יום"; **מאירי** יומא כח: ד"ה: 'כבר ביארנו'.
6. **ש"ת** הר"ף סי' ש"כ; **ש"ת** הרא"ש כלל ד' סי' ט'.
7. **ספר העיתים** סי' כ"ה.
8. **זבחים** נו. "אמר רב יצחק בר אבודימי מניין לדם... אי אתה מקריבו"; וברש"י [ראה גם **רש"י** מנחות כ: ד"ה: 'דם'] **ותוס'** **שם** ד"ה: 'מנין'; [**קרבן אורה על התוס' זבחים**]; **תראי** בריש תפילת השחר יח. באילפס ד"ה: 'תפלת המנחה'.
9. **שאגת אריה** (ישנות) סי' י"ז.
10. **חי' הגר"ח זבחים** נו.
11. **ירושלמי ברכות** פ"ד ה"א "וכמה הוא פלג המנחה... מצויין של יום"; **תוס'** כו: ד"ה: 'עד פלג המנחה'.
12. **פני יהושע ברכות** כו: ד"ה: 'בגמרא מ"ט אמרו'; [**מרומי שדה להנצי"ב** **שם**]
13. [**ש"ת** יחוה דעת חלק ה' סי' כ"ב]

ציטוטי מקורות

פרי חדש, אורה חיים סי' רל"ג

אלא על כרחך דזמן תפילת המנחה הוי מחצות ואילך, ולהכי פריך שפיר ושני ליה דהיא במנחה קטנה מיירי, וכמו שפירש רש"י ז"ל [שם ד"ה מן], והכי משמע ריש פרק תפילת השחר [ברכות כו, א] דמשני כולי יומא מצלי ואזיל, ואם איתא הרי איכא חצי שעה דלא שייכא לא לתפילת שחרית ולא לתפילת תשלומין, והכי איתא בהידייא בריש פרק אמר להם הממונה [יומא כח, ב] דמיינתין התם מתניתין דחל ערב פסח להיות בערב שבת שנשחט התמיד בשש ומחצה, ופרכינן ונשחטה מכי משחרי כותלי, פירוש דהיינו מתחילת שבע, ומשני ודילמא כותלי בית המקדש בשש ומחצה משחרי משום דלא מיכווני טובא, אלמא שעיקר זמן תפילת המנחה מן הדין הוא מתחילת שבע ואילך, אלא שמפני שכותלי בית המקדש לא מיכווני ביה נשחט התמיד בשש ומחצה, ורש"י הביאו בפ"ק דפסחים דף ה' ע"א ד"ה לא תשחט על חמץ ובפרק מי שהיה טמא [שם] דף צ"ג ע"ב ע"ש

תפלת המנחה אחר וכו' עתה באתי לפי שראיתי לרבים וגדולים בתורה שלא דקדקו בענין זמן תפילת מנחה אימתית מתחיל, וסברו דהא דאמרינן בפרק תפילת השחר [ברכות כו, ב] ואיזו היא מנחה גדולה משש שעות ומחצה ולמעלה הוא מעיקר הדין, וכן נראה מדברי רש"י **שם** [ד"ה מנחה גדולה], ועיקרן של דברים שזמנה העיקרי הוא מחצות היום ואילך דהיינו מתחילת שעה ז' דעל כרחך מזמן זה מתחיל השמש לערוב לבית מבואו, וכן כתב רש"י בהידייא בפירוש החומש בפרשת בא [שמות יב, ו] ובפרשת אמור [ויקרא כג, ה], והכי משמע בריש פרק מקום שנהגו [פסחים ג, ב] אהא דקתני מקום שנהגו וכו', פרכינן מאי איריאי ערבי פסחים אפילו ערבי שבתות וערבי יום טוב נמי, ומאי קושיא לימא דבערב שבת ליכא איסור אלא מן המנחה ולמעלה דהיינו חצי שעה אחר חצות ואלו בערבי פסחים נאסר מחצות ואילך, ואין לומר דהיינו דקא משני, דקשה דודקארי לה מאי קארי לה,

ד"ה ומ"ש] אחר המחילה לא דק, וכן הכסף משנה בסוף פ"ג מהלכות תפילה [הלכה ט] אמה שכתב הרמב"ם טעה ולא התפלל שחרית ועבר חצי היום יתפלל מנחה שתיים, כתב דלאו דוקא חצי היום אלא חצי היום וחצי שעה יותר, ולפום מאי דכתיבנא אתי לשון הרמב"ם על נכון. ומעתה מה שכתב ההגה בריש סימן פ"ט שאחר חצות היום אסור להתפלל תפילת שחרית אף על פי שהוציאו מדברי הרשב"א בחידושי [ברכות כו, א ד"ה איבעיא] והוא לא כיון לכך, מכל מקום הדין דין אמת מכל הלין ראיות כדכתיבנא. ועיין בפ"ק דפסחים דף י"ב ולשון רש"י ע"ב ד"ה בי קרנתא, ועוד ראייה שהרי בפסח כתיב בין הערבים ומבואר בפ"ק דפסחים דף ה' ע"א דזמן שחיטת הפסח הוי משש שעות ולמעלה, וע"ש בתוספות ד"ה לא תשחט את הפסח, ומיהו יש לדחות כל אלו הראיות דכי היכי דבתמיד מגזרת חכמים לא היה נשחט עד שש ומחצה, הוא הדין לתפילת מנחה שכנגד התמיד תקנוה ודוק:

ברש"י [ד"ה חמשה עשר], וכיון שתפילת המנחה נתקנה כנגד תמיד של בין הערבים אמרו בפרק תפילת השחר [ברכות כו, ב] ואיזו היא מנחה גדולה משש שעות ומחצה ולמעלה אבל אם התפלל מחצות היום ואילך דהיינו מתחילת שבע פשיטא דיצא, וכן כתבו התוספות בריש פרק תמיד נשחט [פסחים נח, א ד"ה מוקמינן] אהא דאמרין מוקמינן ליה אדינא בשש שעות ומחצה ודלא כפירוש רש"י שם [ד"ה מוקמינן], והיה דפסחים דפרק מי שהיה טמא [צד, א] דאמרין חצי שש וחצי שבע היא עומדת באמצע הרקיע, היינו לומר דלא מינכרא הטייתה לדידן, אבל מילתא דפשיטא דאיכא הטייה לבית מבואה. וכל זה לאפוקי מהב"י [ד"ה ואם עבר] ומהב"ח [ומ"ש ואם] ריש סימן פ"ט, וכן הטור שכתב בסימן רנ"א העושה מלאכה בערב שבת מן המנחה ולמעלה דהיינו משש שעות ומחצה ולמעלה אינו רואה סימן ברכה, ליתא ומחצות היום ואילך אסור. וכן הר"א מזרחי [בבאורו לסמ"ג ריש הלכות פסח לאוין סימן עה] שהביא הב"י [סימן רנא

מחזיק ברכה אורח חיים סי' רל"ג דין א'

מנחה אחר שש שעות מיד דשעת הדחק בדיעבד דמי דהם היו בקיאים וכן תפס בשו"ת זכרון יוסף הנדפס מחדש דף ק' ע"א דזמן המנחה משש שעות ומייתי ראייה ההיא דאמרין ביומא צלותיה דאברהם מכי משחרי כתלי ותמה על הרב ב"י מרן והרב ב"ח עש"ב וכבר קדמו הרב פר"ח שם שהביא ראייה הנז' ותמה על מרן והרב ב"ח ע"ש.

דין א. לאחר שש שעות ומחצה וכו' הרב פר"ח בלקוטים הביא ראיות דזמנה מחצות היום ואילך דהיינו מתחילת שעה שביעית ועמ"ש בעניותנו בבר"י בס"ד והכי משמע ממאי דאמרו בירושלמי פ' תפלת השחר ר"ל מפקיד לתלמידוי אין הזה לכוון אריסטון ומטא יומא לשית שעין עד לא תסקון לארסטון תיהוין מצלין למנחתא עד לא תסקון ופשט הלשון משמע שיתפללו

מאירי פסחים נח.

ושעה אחת אמצעית לעשייתו ומ"מ אינו אלא אסמכתא בעלמא שאלו היה מן התורה לגמרי לא היינו משנים את הזמן בערב הפסח מפני הפסחים אלא קרא אסמכתא בעלמא ומן הדין כל שמחצי שעה שביעית ולמעלה ערב הוא וחכמים תקנו באיחורו מן הטעם שהזכרנו וסמכוה מן המקרא ועל אותו סמך קבעו זמן תפלת מנחה קטנה לתשע שעות ומחצה:

אף על פי ששחיטת התמיד בכל השנה כשהיא בשמונה ומחצה תקנת חכמים היא כמו שביארנו מ"מ יש בה סמך מן המקרא והוא שנאמר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים והיה לו לומר בערב על הדרך שאמר בבקר אלא בא ללמד שנחלק את הערב לשני ערבים ושש שעות אחרונות כלן בכלל ערב הן וחלקהו לשני חלקים שתי שעות ומחצה לכאן ושתי שעות ומחצה לכאן

מאירי יומא כח:

הנקראת מנחה קטנה ומתוך שאם חל ערב פסח בערב שבת מתוך שאין צליית הפסח עד לאחר התמיד וכן שאין צלייתו דוחה שבת היו צריכים למהר התמיד והיה נשחט בשש ומחצה וקרוב בשבע ומחצה ומתוך כך אמרו ברכות כ"ו ב' שהמתפלל משש ומחצה ומעלה יצא ומזמן זה ולמעלה הגיע זמן חובה והיא הנקראת מנחה גדולה:

כבר ביארנו במקומו שאע"פ שמצוה מן התורה להתפלל מ"מ ענין התפלות וקביעות זמניהם אינו מן התורה וחכמים התקינו ענינם כנגד התמידין שחרית כנגד תמיד של שחר ומנחה כנגד תמיד של בין הערבים ומוסף כנגד קרבן מוסף וערבית כנגד איברי תמיד של בין הערבים שמתאכלין כל הלילה ומתוך שהיה התמיד קרב בכל יום בתשע ומחצה תקנו זמנה בשיעור זה והיא

שו"ת הר"ף סימן ש"כ

תפלת מנחה עד הערב כמו ששינוי תפלת מנחה עד הערב אבל מי שהתפלל תפלת המנחה בשש שעות ומחצה ונזדמן לו עת תפלת המנחה לערב עם הצבור אם ירצה להתפלל נדבה עם הציבור יתפלל.

עיקר דבר זה וטעמו לפי שתפלות כנגד תמידין תקנום וכתוב את הכבש אחד תעשה בבוקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים מכי ינטו צללי ערב והוא משש שעות ולמעלה שהיא מנחה גדולה שנתקנה במקום תמיד של בין הערבים וכן שינוי תמיד נשחט משש ומחצה ומי שלא התפלל אותה בזה הזמן יש עליו להתפלל

ספר העיתים סימן כ"ה

ורבינו האי גאון ז"ל פירשה להאי שמעתא בפרק תפילת השחר פירוש מרווח ואלו הן תורף דבריו, תפילת המנחה עד הערב רבי יהודה אומר עד פלג המנחה, סבירא להון שמתפללין מנחה עד שתשקע החמה ור' יהודה ס"ל שאין מתפללין מנחה אלא עד י"א שעות חסר רובע, .. ואיכא רבנן דגרסי הכא בלשון הזה השתא דלא איתמר הלכתא לא כמר [ולא כמר] דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד, ואנן הכי גרסינן, ואיכא רבנן דלא גרסי הכין ומאן דלא גריס הכי ס"ל כגירסא דרב צלי של שבת בע"ש ור' יהושע צלי של מו"ש בשבת ואמר רב יהודה אמר שמואל מתפלל אדם של שבת בע"ש ואמר רב נחמן אמר שמואל מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת וכולהו הני אליבא דרבי יהודה עבדי וקאטיא כר' יהודה והלכה כמותו. ואמרי לך האי דלא זהירי רבנן הכי בכדי שיסמכו גאולה לתפלה דטפי עדיף, וטעות היא זו מכמה פנים

תחילה דהא רבוותא דעלמא מתני בהדי' דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד, ועוד מרישא דאתי לי' רב חסדא למשמע מדרב מצלי ואהדרי לי' דהא ר"ה וכולהו רבנן לא מצלי עד לאורתא דאלמא דכולהו הני דצלי ודאמרו איכא לצלוי' פליגו ר"ה ורבנן עילוהי ולא אמירא הלכתא לא כהני ולא כהני, וגדולה מכולן דבאילין מילי כולהו הלכתא כדעמא דבר ואי הוה פסיקא כר' יהודה ואידחי' לה דרבנן לגמרי כל מאן דמצלי תפילת המנחה בפלג אחרון טועה היא והרי כל ישראל מתפללין תפילת המנחה עד הערב ומנהג כל כנסיות ישראל במתיבתא ובעלמא כולה הכין וש"מ דלא פסיקא להון כר' יהודה ומאן דמקדים מצלי מנחה גדולה מועט ובתורת רשות עביד ולא מבטל אחרונה שעד הערב, הלכך מחוויר ותירץ מאן דגרסי דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד'

קרבן אורה זבחים נו.

שם תוספות בד"ה מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה. האריכו להקשות על פי' רש"י ז"ל, דלמ"ד לינה מועלת בראשו של מזבח למה לי קרא כו', ותני' דאיצטריך קרא לדם שיפסל בלינה, דה"א כיון דאין חייבין עליו משום נותר לינה נמי לא פסיל ביה, וגם זה לא ניחא להו, דהא עצים ולבונה לר"ש אין חייבים משום נותר ואפ"ה פסלי בהו לינה, וכתבו לפרש דאיצטריך קרא ליפסל בתחילת שקיעה, אף על גב דעדיין יום הוא, וקשה לי, דא"כ מאי קאמר הש"ס לקמן דילמא ה"ק רחמנא כו' אי זריק דם למחר נתאכל בשר למחר וליומא חרי, והיכי אפשר שיזרק דם למחר, הא כבר נפסל בלינה לכו"ע, על כן נראה כתירוץ קמא דאיצטריך לדם שיפסל בלינה כיון דלית ביה נותר, ומה שהקשו מר"ש בעצם ולבונה אין כאן קושיא כלל, דלר"ש טעמיה דאין חייבים הוא משום דאין ראוי לאכילה. אבל איפסולי שפיר מיפסיל. אבל דם אף על פי שראוי לאכילה מיעטו רחמנא מנותר, ה"א דלינה ג"כ לא פסיל ביה, ומה שהקשו אמאי לא קאמר מנין לדם שיפסל בלינה ג"כ אינו קשה כ"כ, כיון דנפסל בשקיעת החמה, ועי' לקמן בפ' טבול יום (ק"ד ע"ב) דמיבעי לן אי פסיל לינה בפריס הנשרפין, ולפ"ז צ"ע בקדשי עו"ג דאין בהם נותר אי פסיל בהו לינה. אבל מלשון אין חייבים כו' משמע דפסול איכא. וכן נראה מלשון הרמב"ם ז"ל בפ"ד מה' מעה"ק (ה"א) דקרא אתי לאשמעינן שלא יזרוק הדם אלא ביום השחיטה, ולא למחר, ע"ש ועפ"ז נראה דלא איצטריך האי קרא אלא לדם, אבל לקומץ לא איצטריך קרא, דבלא"ה בלילה אסור להקטיר, ולמחר מיפסיל בלינה, וא"כ למ"ד (לקמן פ"ז ע"ב) אין לינה מועלת בראש המזבח

חידושי הגר"ח, זבחים נו.

בשיטת ר"ת בענין דם נפסל בשקיעת החמה התוס' בזבחים דף נ"ו ע"א ד"ה מנין לדם ובמנחות דף כ ע"ב כתבו שר"ת מפרש דהא דם נפסל בשקיעת החמה, היינו

והלאו הנאמר בפסח עצמו שהוא הלאו לא יאכל חמץ ג"כ אין אז שהרי אין זה עכשיו פסח, ויוצא שמתחילת השקיעה עד סוף השקיעה האוכל חמץ לא יעבור בלאו, וזה פלא. והשיב לו הגר"ח זצ"ל שאף שהדם נפסל בשקיעת החמה, אין זה נקרא שאין אז זמן שחיטת הפסח, אלא כל יום ארבעה עשר מחצות היום הוא זמן שחיטת הפסח, אלא שהוא פסלות מה שאיפסל בשקיעת החמה, וע"כ נאמר בזה הלאו דלא תאכל עליו חמץ.

פני יהושע, ברכות כו

הכוכבים דהא קי"ל עד צאת הכוכבים יממא הוא ודוקא גבי דם אמרינן דנפסל בתחילת שקיעה כיון דמייתרא קרא דביום הקריבו ע"ש בתוס' בזבחים אלא דאכתי קשה היאך אפשר לומר דזמן הקטרת תמיד ביום היינו עד צאת הכוכבים דהא ביומא דף ל"א תנן להדיא דקטורת של בין הערבים זמנה בין איברים לנסכים וא"כ לאחר הקטרת התמיד עדיין היו צריכין להקטיר קטורת ולהטיב הנרות שזמנם ג"כ ביום קודם צאת הכוכבים עכ"פ וכו"ש לשיטת התוס' כאן שכתבו שזמן קטורת הוא מפלג המנחה וחזרתי על כל הצדדים ולא מצאתי מקום ליישב אם לא שנאמר מה שאמרו חכמים שתמיד קרב והולך עד הערב היינו כל מה דשייך להקרבת תמיד והיינו נסכי התמיד שהן בכלל תמיד כדכתיב עולת התמיד ומנחתו ונסכו וכדפרישית בר"פ תמיד נשחט שאף הן קודמים לפסח שזמנם ג"כ ביום לכתחלה שהרי הלויים אומרים שירה עליהם ושירה דוקא ביום כדאיתא בערכין דאיתקש לשירות ועיין בזה בתוס' דר"ה דף ל' ובחידושינו שם א"כ לפ"ז א"ש טעמייהו דרבנן דתפילת המנחה עד הערב ממש בדיעבד עד צאת הכוכבים והיינו משום דזימנין דנסכי התמיד היו קריבין סוף היום סמוך לצאת הכוכבים כן נ"ל בטעמייהו דרבנן והא"ש נמי טעמא דר"י בין לענין תפלה בין לענין תמיד דאיהו לא אזיל בתר נסכים אלא שהכל תלוי בהקטרת התמיד שהוא קודם לזמן קטורת כדאיתא ביומא מש"ה קאמר עד פלג המנחה כמ"ש התוס' דזמן קטורת היה באותה שעה כן נ"ל נכון בעזה"י בטעמייהו דר"י ורבנן ודוק היטב ועיין עוד בסמוך:

שמעתי מפי מרן הגאון הגדול רבי יצחק זאב סאלאווייציק (שליט"א) זצ"ל שאחד שאל לאביו הגר"ח זצוק"ל, לפי מה שכתב הרמב"ם בפ"א מהל' חמץ ומצה ה"ח שהאוכל חמץ ביום ארבעה עשר מחצות היום לוקה מן התורה שנאמר לא תאכל עליו חמץ כלומר על קרבן הפסח ולמדו מפי השמועה בפירוש דבר זה לא תאכל חמץ משעה שראוי' לשחיטת הפסח שהוא בין הערבים, ולפי שיטת ר"ת מתחילת השקיעה אף שהוא יום אינו זמן שחיטת הפסח, ונמצא שאין אז הלאו דלא תאכל עליו חמץ,

בגמרא מ"ט אמרו תפלת מנחה עד הערב שהרי תמיד כו' קרב והולך עד הערב ר"י אומר כו' שהרי תמיד כו' קרב והולך עד פלג המנחה כו'. ויל"ד דלענין הקרבת התמיד במאי קמיפלגי ר"י ורבנן דנהי דלענין זמן תמיד של שחר שפיר פליגי בקרא דכתיב תעשו בבוקר דלרבנן עד חצות קרי בוקר ולר"י עד ארבע שעות כדמפרש בגמרא לקמן בסמוך משא"כ לענין תמיד של בין הערבים לא אתפרש טעמייהו במאי קמיפלגי ונהי דלענין התפלה כתבו התוס' דטעמא דר"י משום קטורת מיהו מלשון הגמרא משמע דבתמיד גופא פליגי. תו קשיא לי בהא דקאמרי רבנן שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד הערב בע"כ היינו דנהי דעיקר זמן הקרבת התמיד מן התורה משש ומחצה ומדרבנן בח' ומחצה או בט' ומחצה כדאיתא בר"פ תמיד נשחט מ"מ כיון דבדיעבד כשר עד הערב מש"ה הוי זמן תפילה לרבנן עד הערב אלא דאכתי קשה דהא בזבחים דף נ"ו אמר ר"י בר אבדימי מניין לדם שנפסל משקיעת החמה כו' וכתבו שם התוס' דהיינו מתחילת שקיעה שהוא מהלך ד' מילין קודם צאת הכוכבים א"כ הוא קרוב ממש לשיעורו דר"י ומכ"ש להנך אמוראי דפרק מי שהיה טמא דסברי דמתחילת שקיעה עד צאת הכוכבים ה' מילין דא"כ הוי שיעורא דרבנן מוקדם מדרבי יהודה ולכאורה היה נ"ל לומר דשיעורא דתמיד לאו אשחיטת זריקת התמיד קאי שנפסל בשקיעת החמה אלא נגד הקטרת התמיד הוי זמן תפלה דאע"פ דהקטרה כשרה כל הלילה מ"מ עיקר מצות הקטרה ביום דחביבה מצוה בשעתה דמש"ה דחי שבת ולפ"ז ממילא היינו צאת

שאל נא לְיָמִים ראשונים

נשתמרו רק בזכות ספר זה. שם הספר נובע מתוך ההקדמה של הספר: "נר ערכתני לכל הלכות רבתי... אתחיל להיטיב ולערוך נר ראשון". הספר מחולק על סדר דפי הר"ף וחלקי הספר שנשתמרו כוללים פירוש למסכתות ברכות, שבת, עירובין, בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא¹. כמו כן קיים בספרייה הבריטית כתב יד על מסכת מועד קטן, שהודפס בשנת תשכ"ו בתוך "קובץ מפרשים למסכת מועד קטן" ויוחס לרבי זכריה². לפי רשימת הספרים מהגניזה הקהירית נראה שרבי זכריה חיבר את ספרו גם על סדר מועד וסדר נשים.

זכריה בן יהודה הלוי אגמאתי, נולד בשנת ד"א תת"פ (1120) ונפטר בשנת ד"א תתקנ"ה (1195) באגמאת שבמרוקו. שמו נודע בעיקר בזכות חיבורו 'ספר הנר' שהתגלה במאה ה-20. לפי עדותו, הספר חובר בין שנת ד"א תתקמ"ט (1189) לשנת ד"א תתקנ"ג (1190), אולם נראה שבשנים אלה הכוונה להשלמת חלקו הראשון של הספר בלבד. 'ספר הנר' שיטה מקובצת הנר' הינו ספר ליקוטים של גאונים וראשונים שקדמו לתקופתו של רבי זכריה. בספר מופיעים פירושהם של רב האי גאון, רב ניסים גאון, רב עמרם גאון, רבנו חננאל, רש"י, ר"ץ גיאת, הר"י מיגאש, הרמב"ם ורבי ברוך הספרדי, אשר חלק מפירושיהם

² ד"ר עזרא שבט פפק בקביעה זו והעדיף לייחסו לרב יהודה אלמדארי.

¹ פירושים אלא מחולקים לשני כתבי יד הנמצאים בספרייה הבריטית (ספריית המוזיאון הבריטי). בכ"י הראשון מופיעים הפירושים לברכות, שבת ועירובין ובכ"י השני מופיעים הפירושים לבבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא.